

OSMANLI ADALET SİSTEMİNDE GAYR-İ MÜSLİMLERİN YERİ VE ÖRNEKLERİ (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

*Nuri KAVAK**

ÖZET

Osmanlı Devleti farklı kültür, din ve milletlerden oluşan çok renkli bir nüfus yapısına sahip idi. Ancak bahsedilen farklılıkların yanı sıra, devletin hakim gücü Müslümanlar olup, Müslümanların haricindeki diğer dinlere mensup insanlara karşı ise, bir çok alanda hoşgörü üzerine kurulu kolaylıklar sağlanmış idi. Nitekim dini kanaatleri noktasında tanınan özgürce yaşama ortamı ile beraber, kendi cemaatleri içindeki meseleleri, yani medeni hukuka giren problemleri çözme hususunda bile ait oldukları dinin emir ve yasalarına göre halletmelerine müsaade edilmiştir. Osmanlı adalet sisteminin aynası konumunda olan Şer'îyye Sicilleri, kadıların mahkemede icra ettikleri bütün davaların kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlerin incelenmesi sonucu, ortaya çıkardığımız veriler ışığında İslâm'ın ve de şer'î mahkemelerin istisnasız din farkı gözetmeksizin herkesin talebine cevap verdiğini ortaya koyan bilgilerle dolu olduğu görülmektedir. Gerek gayr-i müslimler kendi aralarındaki sorunlar için, gerekse de Müslimlerle olan problemleri için çözüm aradıklarına dair; miras, eşya, borçlar, ticaret, ceza, usul ve mali hukuk örneklerini içeren dava konuları sicillerde sıklıkla yer almıştır. Mamafih İslâm hukuku ve Osmanlı adalet sistemi, din faktörünü ayrımcı bir unsur olarak görmeden toplumun her kesimine adalet dağıtmıştır. Meseleye hoşgörü çerçevesinde bakarak tanınan tüm imtiyazlara rağmen herkese çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Ayrıca toplumda sorunların çözümlenmiş olması, sağlıklı bir sosyal yapının ortaya çıkması anlamına geldiğinden dolayı, ülkede yaşayan herkesin talep ettiği sürece adilane sorunlarının çözümlenmesine yardımcı olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Adalet Sistemi, Gayr-i Müslim, Şer'iyye Sicilleri

ABSTRACT

The Place of Non-Muslims in The Ottoman Judiciary System (To Religious Court Records)

* Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-mail : nkavak@ogu.edu.tr

Ottoman Empire had heterogeneous population structure. Although the real power of the state was the muslims, there was a great tolerance towards non-muslim communities. They could have fulfilled their religious practices in the atmosphere of freedom and their cases belong to the Civil Codes were executed according to their own codes. All cases executed in courts by the qadis had been recorded in the Religious Court Records. It can be said that the records have so many examples about the cases in which qadi has administered the justice for both the muslims and non-muslims. It can be seen that so many instances of the cases within the non-muslim community or with the muslims about the problems towards the penal or civil matters. It has been attempted to execute justice for all religious communities in Islamic Law and the Ottoman Judiciary System. On the other hand, a well-functioned judiciary system had been a kind of assurance for the integrity of social structure.

Keywords: The Ottoman Judiciary System, Non-Muslims, Religious Court Records

GİRİŞ

Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı döneminde ilk olarak, XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren düzenli olarak yazılmaya başlanmış ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Bu defterlerin 17.000 kadarı tespit edilmiş ve birçoğu günümüze ulaşmıştır. Defterler, 1992 yılına kadar İstanbul Topkapı Arşivi'nde, Ankara Etnografya Müzesi'nde, Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Sivas ve diğer Anadolu şehirlerindeki müzelerde tutulmuşlardır. Ancak Kültür Bakanlığı'nın kararı ile İstanbul Müftülüğü'ndekiler hariç tutularak hepsi Ankara'da Milli Kütüphane'de toplanmıştır.

Şer'iyye Sicilleri mahkeme defteri olmaktan ziyade ait oldukları dönemin adeta aynasıdır. İçerikleri çok zengin ve çeşitlidir. Tamamı ile orijinal ilk elden belgelere sahip olmaları da ayrıca önemlerini artıran diğer bir husustur. Eğer kültür ve tarih üzerine bir araştırma yapılacaksa ısrarla ilk üzerinde durulacak kaynakların başında gelmektedirler. Hulasa idari, hukuki, ilmi, askeri, iktisadi, sosyo-kültürel ve daha bir çok konu başlığı ile ilgili ilmi çalışmaların temel başvuru kaynağıdır.

Çalışmamızın hedefi, sicillere yansıyan gayr-i müslimlere ait dava kayıtları üzerinden, İslâm Hukuku'nun ya da Osmanlı adalet sisteminin farklı kanaatlere sahip kimselere ürettiği çözümleri ortaya çıkarmaktır. Araştırmamızın sınırlarını ise, gayr-i müslimlerle ilgili Şer'iyye Sicilleri'nde yer almış olan -yansıdığı oranda- dava konu ve örneklerine dair veriler oluşturmaktadır. Ayrıca izlediğimiz metod ile farklı farklı yerleşim

yerlerinden örnekler toplanarak, uygulamanın tüm ülke sathındaki durumu ortaya konulmak istenmiştir.

Osmanlı Adalet Sistemi ve Gayr-i Müslimler

İnsanların dini tercihleri, tarih boyunca birbirlerinden ayırıcı bir farklılık olarak algılanmıştır. Devletler sahip oldukları tebayı bile kanaatlerine göre tasnif etmişlerdir. Osmanlı Devleti de sınırları içinde yaşayan insanları, pratikte Müslüman olanlar ve diğerleri şeklinde ayırmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, inanç ve mezhep topluluğunu kendi aralarında serbest bırakarak onlara belirli bir rahatlık tanımış, zorla onları yönlendirmeye tabi tutmamıştır. Din ve mezhep esasına göre teşkilatlandırılan insanlar, adeta devletin sahibi Müslümanlara emanet edilmiş topluluklardı. Hiçbir zaman dine davet etme hususunda zorlayıcı olunmamıştır¹.

Osmanlı Devleti, din ve vicdan hürriyetinin aynı zamanda da hukuki bir özerklik olarak da tanımlanmasını belli ölçüler çerçevesinde kabul etmiş ve de uygulamıştır. Ancak Osmanlı adalet sistemi içinde genel kabul gören anlayış; “devletin hakimiyet hakkı” ve “kamu düzeni” prensiplerini göz önünde tutarak, ceza hukuku sahasında adli ve hukuki özerkliğin sınırlandırılması şeklindedir. Sadece medeni hukuk sahasında gayr-i müslimler, kendi dinlerinin gereği gibi hareket edebilirler idi. Böylece gayr-i müslimlerin hukuki ve kazai özerkliklerinin sınırları çizilmiştir. Lakin bununla beraber herhangi bir gayr-i müslim, dilediği takdirde şer’i mahkemeye gelerek adalet isteyebilir ve de önünde herhangi bir engelle karşılaşmadan adli mekanizmadan yararlanabilir idi.

Diğer yandan ülkede yaşayan gayr-i müslimlere sebepsiz yere müdahale edilmezdi. Vergilerini ödedikleri sürece hem kendilerine hem de kutsal mekanlarına asla dokunulmazdı. Zorla İslâm’a girmeleri için dine davet edilmezlerdi. Yine İslâmın men ettiği, domuz eti yemek, şarap içmek gibi davranışlarda bulunmalarına engel olunmazdı. Öte yandan teorik olarak gayr-i müslimlerin Müslümanlarla aynı mahallede oturmaları beklenmezdi. Ama buna rağmen sicillerdeki kayıtlarda, olması gerekenin aksi istikametinde olduğuna dair de örnekler bulunmaktadır. Örneğin Kırım’ın Karasu kazasındaki Çorum ve Sadık Efendi mahallelerinde gayr-i müslimlerin de oturduğunu belgeleyen sicil örnekleri görülmektedir². Yine gayr-i müslim tebanın kazadaki yerleşimlerine baktığımızda, her biri milli-

¹ Akdağ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi 81453-1559**, c. 2, (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), s. 42 ve 50 ‘de yazar, Türk halkının başka inançları kendileri için rakip saymadıklarından dolayı, farklı dinlere korkunç gelmediğini ifade etmektedir.

² Karasu Şer’iyye Sicili, 33-92a-821 Çorum mahallesi ile 33-88b-791 Sadık Efendi mahallesinde, Müslümanlarla gayr-i müslimlerin beraber oturduklarına dair kayıtlar mevcuttur.

yetlerini ifade eden ayrı ayrı mahallelerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Örneğin Ermeni, Rum, Yahudi ve Acem mahalleleri bu konuya güzel birer örnektirler. Öte yandan Kıpti ve Çingenelerin de karışmayarak ayrı ayrı yaşadıklarına şahit olunmaktadır.

Müslümanlarla her alanda eşit sayılmayan gayr-i müslimler, aynı zamanda Müslümanların yerine getirmesi gereken zorunlu yükümlülüklerle de sahip değillerdi. Buna karşılık gayr-i müslimlere; öncelikle can, mal ve dini inançlarını koruma güvencesi verilmişti. İlave olarak dini cemaatlerin evlenme, boşanma ve miras gibi medeni hukuka giren hususları kendi dini vecibelerine uygun geliştirdikleri hukuklarına göre halledebilme imkanı da tanınmıştır³. Ancak tanınan bu imtiyaza rağmen kendi rızalarıyla İslâm hukukundan yararlandıklarına dair bir çok dava konusu ve başlığı da görülmektedir. Örneğin, eşya, miras, borçlar, ticaret, ceza, usul ve mali hukukun alanına giren davalar için bile şer'î mahkemelere gittiklerini gösteren çok fazla misal bulunmaktadır⁴. Öte yandan İslâm hukukunda gayr-i müslimlere tanınan din ve vicdan hürriyetinin onlara hukuki ve kazaî özerkliklerin verilmesine neden olduğundan, cemaat mahkemelerinin karar vermesine ve de uygulamasına da imkân sağlanmıştır⁵. İslâm ülkesinde cemaat mahkemesinin verdiği hükümlere taraflar uymaz ise devlet her iki tarafa da karışmazdı. Bu durum cemaat mahkemelerinin yaptırım gücünün olmadığı adeta hakemlik yaptıkları anlamına gelmektedir⁶. Bu nedenle taraflar cemaat mahkemelerinin hükmüne rıza göstermezler ise, şer'î mahkemelere gidebilirlerdi. Hanefî fikhına göre de, gayr-i müslimlerin müracaatları şer'î mahkemece kabul edilmek zorunda idi. Aksi takdirde yaptırım gücünün olmaması anlaşmazlıkların devamını, bu durum da toplum içinde asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına neden olacağından, huzursuzluğun meydana gelmemesi veya toplum düzeninin bozulmaması için adaletin tanzimini gerekli kılmaktadır. Bu anlayış ile de şer'î mahkemelere başvuran gayr-i müslimlere adalet dağıtılması bir mecburiyet olmuştur. Örneğin kendi din adamları ile olan anlaşmazlıklarını bile kadı huzuruna taşımışlardır. Kayıtlarda yer alan bir dava metninde; iki kızı ölen bir anne, cemaatlerinin papazından defin meselesi yüzünden şikayetçi olmuştur. Kadın, biri beş diğeri iki yaşında olan kızlarının öldüğünü ve papazın bunları defnettğini, defin karşılığında da 16 kuruş cenaze masrafını kendisinden talep ettiğini ifade etmiş ve kendisinin fakir biri olduğundan dolayı

³ Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 2. bsk., (İstanbul: Risale Yayınları, Mart 1996), s. 46.

⁴ Bahçesaray Şer'iyye Sicili, 58-48a-3, Üsküdar Şer'iyye Sicili, 136/24, Karasu Ş.S., 33-92a-821 v.d.

⁵ Üçok, Çoşkun v.dğr., **Türk Hukuk Tarihi**, 10 Bsk., (Ankara: Savaş Yayınları, 2002), s. 179.

⁶ Özel, Ahmet, **İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler Ve Ülke Kavramı**, (İstanbul: İklim Yayınları, 1982), s. 200.

ancak 3-4 kuruşun kifayet edebileceğini, üstelikte bu miktardan fazlasını vermesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Mahkeme diğer papazlara defin masrafının ne kadar tutacağını sorduğunda, küçüğüne üç büyüğüne beş kuruşun yeteceğini nakletmişlerdir. Bunun üzerine kadı, mahkemeye başvuran kadından toplam 8 kuruşun papaza verilmesini istemiştir⁷. Davanın kendi cemaatlerinin bir meselesi olması kadar Hristiyan bir din adamını ilgilendirmesi ve devamında da İslâm hukukundan çözüm bulunması önemli bir husustur. İslâm Hukuku ve uygulayıcısı Kadı, yetki alanı dışında bir dava olarak görmek yerine, yine diğer papazlara sorarak meseleyi hoşgörü ortamı içinde halletmeyi tercih etmiştir. Kadı, farklı kanaatlere de sahip olursa herkesin barış ve huzur içinde yaşaması açısından önemli bir konuyu çözerek toplumu sıkıntıya düşürmemiştir.

İncelediğimiz Şer’iyye Sicilleri’nde Gayr-i müslimleri aşağılamak ya da eziyet ederek haksız muameleye tabi tutmak gibi davranışların olduğuna dair davalar nadiren görülmektedir. Sadece Yahudilerle ilgili bir ferman bu anlamda kayıtlar arasında yer alarak dikkatimizi çekmiştir. Bu kayıta göre; Karasu’daki Emin ve Zabıtalara gönderilen ilâm-ı yarlıg-ı şerif ile eskiden Karasu’da bulunan Yahudiler’in rencide edilmediği hatırlatıldıktan sonra, şimdi de karışılmaması buyurulmuş ve bu konuda devlet olarak rızalarının olmayıp, ona göre hareket etmeleri uyarısında bulunulmuştur (Ramazan 1095/Ağustos-Eylül 1684)⁸. Sadece bir örnek olmasına rağmen meselenin ortaya konuluşu ve halledilmesi konumuz açısından çok önemlidir. Farklı dinden ve milletten olanlar ile ilgili devletin resmi yetilerinin meseleye bakışlarını ortaya koydukları gibi, tavırlarının da net ve adil olması ilgi çekicidir. Fermanın sicile kaydedilmesi, diğer gayr-i müslim halkın huzur içinde yaşaması açısından önemli olduğu kadar yanlış yapmaya eğilimli yönetici zümresine de bir gözdağı vermiştir. Farklı kanaatlere sahip insanlara devletin koruyucu tavır sergilemesi, konunun mahkemeye kadar ulaşarak dava konusu olarak görülmesi, Osmanlı ülkesindeki konumlarını göstermesi açısından olduğu kadar, adli kayıtlar içinde yer alması da ilgi çekicidir.

Ayrıca sicillerin iktisadi konularla ilgili belgeleri arasında gayr-i müslimlerin problemlerine dair bir çok hüküm ve belge çeşidi yer almaktadır. Mesela Beşiktaş Mahkemesinde tutulan defterde: “Bozacı Yani oğlu Nikola Beşiktaş mahkemesine gelerek Tanas oğlu Benayut ile Yani oğlu Acibali adlı iki şahıstan 250 kuruşluk alacak davasında bulunmuştur. Mahkeme şahit olarak Hristo oğlu Dima, Dimitri oğlu Yorgi, Timili oğlu

⁷ Karasu Ş. S., 25-40a-408.

⁸ Karasu Ş.S., 25-8a-74.

Yemandi ve Yani oğlu Esteryo'yu dinleyerek Nikola'yı haklı bulmuştur. Davalı iki şahsa da üç gün içerisinde 250 kuruşu ödemeleri için süre vererek mahkeme sonuçlanmıştır⁹. Davanın her iki tarafı da gayr-i müslim olmasına rağmen şer'i mahkemeye gelerek aralarındaki meseleleri çözmüşlerdir. Yine gayr-i müslim birisi Müslim bir şahıstan olan alacağını mahkemeye dava olarak getirdiği görülmektedir. Dava Rusçuk kazasında Camcı Poda veled-i Yako isimli Yahudi'nin Çelebi el-Hac Memiş Ağazâde Mehmed Ağa'dan 3500 guruşluk alacağı üzerine açılmıştır¹⁰. Davada görüldüğü üzere sıradan bir gayr-i müslimin, Müslim birisinde olan alacağını şer'i mahkemede dava açarak çözmüştür. Bu durum dini farklılığın dikkate alınmadığını, kişinin zengin veyahut ta itibarlı birisi olduğuna bakılmaksızın karşılıklı hoşgörü ve hakkaniyet çerçevesinde haklı olanın lehine halledilmiş olduğunu ispatlamıştır ki; bu durum ise araştırmamız açısından güzel bir örnek oluşturmuştur. Diğer yandan iki gayr-i müslimin ticari ortaklıklarından doğan anlaşmazlıklarının da şer'i mahkemeye yansıdığı görülmektedir. Mesele Vasil oğlu Yareli ile Suvat Yanoz isimli şahısların arasındaki kömür ticaretinden doğan alacak-verecek davasıdır. Kendi aralarında halledemedikleri ticari paylaşımı, kadı belli bir rakam üzerinde her iki tarafı ikna ederek çözmüştür¹¹. Bir başka alacak-verecek anlaşmazlığı şer'i mahkemeye getirildiğinde, mahkeme sırasında şahıslara "İsa'ya İncil'i indiren Allah adına yemin ettirildiği" görülmüştür¹². Yeminin şekli ilginç olmakla birlikte, gayr-i müslimlerin gayr-i menkul alım-satımlarına dair kayıtları da kadı huzuruna getirilerek sicillere kayıt ettirilmiştir. Nitekim elimizde bu konuya dair çok fazla kayıt bulunmakla birlikte; Anisdas adındaki bir Rum'un Yozgat'ta bulunan bir mağazası ile arsasının satışı sicile aktarılmıştır¹³. Yine İstanbul'un Abdi Subaşı mahallesi sakinlerinden Dimitri oğlu Nikola ile kardeşi Yorgi, Mayko oğlu Menahim ile olan mülk alış-verişlerini sicile kaydettirmişlerdir¹⁴. Ticaret yapmak amacıyla kurulan ortaklıkların da ne amaçla ve ne miktarda bir sermaye ile kurulduğunu, sicile kaydettirme ihtiyacı hisseden gayr-i müslim ortaklar bulunmaktadır¹⁵. Başka bir sicil kaydında ise alacaklı bir gayr-i müslimin mahkemeye gelerek kendisine borçlu olan şahsın Kastamonu'ya kaçtığını bildirmişdir. Kadı, Vasil oğlu Vasilaki'nin 1668 guruşluk tütününü alıp kaçan Emir Ahmed'in yakalanması için Kastamonu kadısına emir göndermiştir¹⁶. Di-

⁹ Beşiktaş Şer'iyye Sicili, 23 Numaralı Defter, 127. sayfa, 104 numaralı hüküm.

¹⁰ Rusçuk 20 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa 5b, Hüküm No. 17.

¹¹ Üsküdar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, sayfa no. 147, Hük. No: 12.

¹² İstanbul 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa No: 57, Hük. No: 389.

¹³ Yozgat 2 Numaralı Şer'iyye Sicili H. 1299-1304/M. 1882-1887, Sayfa No: 20, Belge No: 32.

¹⁴ İstanbul 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa no: 64, Hük. No: 450.

¹⁵ Karasu Ş. S., 47-59b-413.

¹⁶ Kastamonu 69 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa No: 101, Belge No: 211.

ğer bir ticari konu da ise, evini kiralamış olan Kostantin hem kirasını alamadığını, hem de kiracı Mihail'in evin çitini bozup yaktığından dolayı şikayetçi olmuştur¹⁷.

Yine gayr-i müslimlerin ellerindeki köleler ile ilgili de mahkemeye yansımış dava örnekleri görülmektedir. İlgili çekici bir davada; Leh asıllı bir köle mahkemeye gelerek “Efendim Bedrus beni okutarak yarım papas itdirüb azâd ve it'ak itmişdir ve ben sâir ahrâr gibi hür olmuşumdur. Bedrus'un oğlu ile bir alakam kalmamıştır.” diyerek azadlığını onaylatmak istemiştir. Gerçekte Bedrus öldüğünden dolayı bir meta olarak miras paylaşımına tabi tutulacak olan köle, şahitlerin lehine ifade vermeleri üzerine tereke listesinden çıkarılarak, özgür bırakılmıştır¹⁸.

Öte taraftan sicillerde Osmanlı Devleti'nin, dışarıdan gelen tüccarlara bir takım sınırlamalar getirerek ticari hayatı düzenlemek istediğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Nitekim sınırlamaların genellikle ana konusu içerideki ticari yaşamın zedelenmemesi üzerine kurulu bir takım tedbirler oluşturmaktaydı. Gümrüklerde vergisi ödenen malların satılmasına itiraz edilmezken, tekrar yurt içinden mal temin ederek satmaya kalkanlara şiddetle karşı çıkmıştır¹⁹. Halbuki dışarıdan gelen tüccar ile ülke sınırları içinde yaşayan bazı insanların aynı etnik köken ve dinden gelmelerine karşın, her ikisine de farklı kurallar konulmuştur. Sicillerde görüldüğü üzere bir yerli Acem veya Ermeni tüccar ile dışarıdan gelen aynı milletten ve dinden olan tüccar arasında eşitlik söz konusu olmamıştır²⁰. Bu durum Müslüman olmamasına karşılık Osmanlı tebaası olan herkesin yabancı tüccarlara karşı dini ne olursa olsun korunduğu anlamına gelmektedir. Kadı, sicile kaydettiği bu fermanlar sonrasında, ticari hayatı dışarıya karşı ölçülü bir şekilde koruyarak yerli tüccarın aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmıştır. Konuyla ilgili vergi uygulamaları ile ticaretin süresi ve satışa konu olan meta ile ilgili değişik ticari yükümlülükler ortaya çıkarıldığını sicil kayıtlarından görmekteyiz.

Ayrıca Hristiyanlar'ın bile İslâm'ın nafaka kurumundan yararlandığına dair dava konuları elimizde mevcut bulunmaktadır. Örneğin Konya Şer'iyye Sicili'nde Baryem isimli bir Hristiyan kadının çocuklarına beşer

¹⁷ Karasu Ş. S., 25-60b-639.

¹⁸ Karasu Ş. S., 25-19b-203.

¹⁹ Karasu Ş. S., 25-7a-59 ve Karasu Ş. S., 25-7b-73'de Acem tüccarlarının gümrüğe muhakkak uğradıktan sonra mallarını satabileceği, başkaca mal alıp satamayacaklarını içeren bir ferman olup, Acemiyan taifesinin ileri gelenlerine iletilmesi vurgulanmıştır.

²⁰ Karasu Ş.S., 25-33b-347.

akça nafaka bağlattığı görülmektedir²¹. Yine bir başka yerde Hristiyan bir kadına nafaka ve vasi tayini ile ilgili yemin ettirildiği kayıtlara girmiştir²². Ancak çoğaltmamız mümkün olan bu tür örneklerin, her dinin kendi ürettiği emir ve yasaklarla çözümlenmesi gerekirken, Osmanlı adalet sisteminin içine taşınmış olması düşündürücüdür. Mesele basit gibi görünmekle beraber şahısların dini tercihlerinin farklılığı nedeni ile hem karmaşık bir hal almakta, hem de dine uygun bir hareket sergilenmemiş olduğuna dair bir görüntü meydana getirmektedir.

Mamafih gayr-i müslimlere ait miras paylaşımına dair hükümler sicil kayıtları arasında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunun neden kaynaklandığına dair elimizde yeteri kadar bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İslâmi esaslara göre mal paylaşımının daha adil olduğu söylenebilir ama sadece bunu ifade etmenin yetersiz kalacağı düşünülünce, altında ayrıca araştırılacak başka nedenler olabileceğini iddia etmekten başka bir yol kalmamaktadır. Öte taraftan Kırım'ın Karasu kazasına ait 1683-1744 tarihleri arasında tutulan dört şer'iyye sicili içerisinde, 312 adet Müslim tereke kaydı bulunurken, gayr-i müslimlere ait tereke sayısı ise, nüfuslarının az olmasına rağmen 184 adettir²³. Rakamlar neredeyse gayr-i müslimlerin sorunlu bütün tereke kayıtlarının kadı huzuruna getirilerek çözümlendiğini gösterecek kadar fazladır. Örnek olarak Rusçuk kazasının Varoş mahallesinde oturan Bolika isimli Nasrani kadın vefat ettiğinden ötürü kalan malları eşi Dimo ile kızı Angel ile oğlu Sere'ye bırakılmıştır²⁴. Yine Rusçuk kazasının İlinova Müslim karyesi sakinlerinden Bakkal Todori ölünce, malı karısı Mansa veled-i Boalca adındaki Nasraniye verilmiştir²⁵. Diğer yandan gayr-i müslim birisinin alacaklı olduğu şahsın ölümü üzerine bıraktığı mirastan alacağının tahsili için mahkemeye geldiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre; "İnce Agobyan Hacı Ohannes veled-i Serkis isimli bir Ermeni mahkemeye gelerek çuha alış-verişi yaptığı Terzi Nikgos veled-i Serkis veled-i Adam'ın vefat ettiğini ama alacağının bulunduğunu söyleyerek Nikgos'un mirasından alacağı miktarı talep etmiştir. Buna karşılık Nikgos'un çocuklarından Agob, borcun olduğunu inkar etmiştir. Bunun üzerine Köseoğlu mahallesinden Terzi Parsih veled-i Ebkar ile İskender veled-i Haçeder borcun olduğuna şahitlik etmişlerdir²⁶." Mahkeme

²¹ Erten, Hayri, **Konya Şer'iyye Sicilleri ışığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı)**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), s. 125.

²² Konya 43 numaralı Şer'iyye Sicili, sayfa no: 74, hük. No: 2.

²³ Kavak, Nuri, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicilleri'ne Göre)", (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 139. Karasu Ş. S., 25.cilt, 10a, hük. No: 105'de Sofiya'nın, 47. cilt, 9b, hük. No: 71'de Despina'nin tereke kayıtları bulunmaktadır.

²⁴ Rusçuk 20 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa 29b, Hüküm No. 101.

²⁵ Rusçuk 20 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa 32b, Hüküm No. 114.

²⁶ Yozgat 2 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa No: 18, Hük. No. 27.

alacaklıyı haklı bularak davayı sonuçlandırmıştır. Yine Bokçuoğlu Serkiz ölen kızından dolayı intikal etmesi gereken 38 miskal altını, damadı Kara Ovanis'in vermediğini mahkemeye dava konusu olarak getirmiştir²⁷. Yukarıdaki örnek davaların bir çoğunda her iki kesiminde gayr-i müslim olduğu düşünüldüğünde, mesele kendi hukuki kuralları ile cemaatleri içinde halledilebileceği halde, şer'i mahkemeye gelerek adalet bulmayı tercih etmişlerdir. Mahkeme konuyu sıradan bir alacak-verecek davası olarak değerlendiren meseleye bakmış ve sonuca ulaştırmıştır.

Bir başka dava örneğinde ise, gayr-i müslimlerin uğradıkları haksızlık üzerine mahkemeye geldikleri görülmektedir. Dava özetle; Bursa kazasına bağlı Kazıklı köyünde mandıracılık yapan Kurt, Benayut, Vasil ve Rasigin adlı zımmiler mahkemeye gelerek şikayetçi olmuşlardır. Onlar üzerlerine düşen hizmetleri yerine getirdikleri gibi ödemek zorunda oldukları mandıra rüsumunu da kanun gereği verdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak buna rağmen kanun dışı istekler ile beraber kendilerinin rencide edildiklerini söyleyerek meselenin hallini talep etmişlerdir. Kadı, “mandıra rüsumunun kanun ve defter gereği alınması gerektiğini vurguladıktan sonra kanun ve deftere muhalif ziyade akçeleri alup zulm ve ta'addi eyledikleri vaki' ise men' ve def' idüb” diyerek meseleyi çözüme kavuşturmuştur²⁸.

Gayr-i müslim tebaa içinde ceza davasının konusuna girebilecek adi suçların işlendiği ve bunların diğer Müslimlerde olduğu üzere muhakeme edildiğine dair çok fazla kayıt örneği bulunmaktadır. Örneğin birbirlerine küfür, zorlama, darb, yaralama, öldürme, hırsızlık, mala zarar verme, çalıştırdığı halde emeğinin karşılığını ödememe gibi daha sayamayacağımız bir çok konu içeriği ile mahkemeye yansıyan davalar vardır. Bunlardan Sadık Efendi mahallesindeki bir kuyuya düşerek ölen bir zımmi kız çocuğu üzerine açılan dava ilgi çekicidir. Nitekim mahallede yaşayan bir kızın ölümü üzerine, adeta bir kamu davası anlayışıyla şikayetçi olmayan anne ve babaya rağmen muhakeme icra olunmuştur. Mahkeme oluşturduğu keşif heyeti ile olayı yerinde incelemiştir. Ardından da anne ile babaya mahalle adamlarından ve kuyu sahibinden şikayetçi olup-olmadığı sorulmuştur. Ölen kızın anne ve babası “Allah'ın emri yapılacak bir şey yoktur” diyerek kimsenin olayla alakasının olmadığını belirterek davacı olmamışlardır²⁹. Ama mahkeme Sadık Efendi mahallesi sakinlerini mesul olabilecekler arasına koymakla, farklı bir yaklaşım ortaya çıkardığı gibi, ölüm

²⁷ Karasu Ş. S., 25-90b-926.

²⁸ Bursa 131/346 Numaralı Şer'iyye Sicili, Sayfa no. 66a, Hük. No: 1.

²⁹ Karasu Ş.S., 25-117a-1179.

nedeninin üzerinde ısrarla tahkikat yapılması, insan canına din farklılığına rağmen ne denli önem verildiğinin göstergesidir.

Öte yandan dava kayıtlarındaki “Şuhûdü‘l-hâl” kısmında bile gayr-i müslimlerin isimlerine yer verilmiştir. Hem dava tarafları olarak hem de bilinen tanınan, şahitliği muteber sayılan insanlar olarak şer‘i mahkeme kayıtlarında bulunmuşlardır. Nitekim gayr-i müslimlerin genel nüfus içindeki yeri küçük olmasına rağmen, şer‘i mahkeme kayıtlarında fazla yer almaları önemli bir husustur. Örnek olarak çok fazla kayıt bulunmakla birlikte, İstanbul mahkemesinde bir davanın şahitler kısmı: Moliye oğlu Hristo, Yınamiz oğlu Musa, York oğlu Komla, Semuhat oğlu Almak, Menahim, Yuvak, Harun ve İlya isimlerindeki gayr-i müslimlerden oluşmuştur³⁰. Her iki tarafı gayr-i müslim olan bir davanın şahitler kısmında da Greko Efendi ‘nin yer aldığı görülmektedir³¹.

Ezcümle gayr-i Müslimlerin İslâm’a geçişi ile ilgili sicillere yansıyan mühtedi kayıtları da konumuz açısından önemlidir. Elimizde bulunan bir hükümde, ihtida eden bir baba ile kızının gayr-i müslim birisi ile namzed olması meselesi mahkemeye yansımıştır. Mustafa el-mühtedi, şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra 16 yaşındaki kızına da İslâm’a ilhâk ve İslâm’ı teklif ettiğini belirtir. Fakat kızının bu teklifi kabul etmediğinden dolayı Müslüman olmadığını ifade eder. Daha sonra kızını zımmîye olmasından dolayı bir gayr-i müslimle namzed eylediğini açıklar³². Bu durum bize, aile içinde bile kendi kararlarını verebilecek yaşta olan birisi için herhangi bir zorlamada bulunulmadığını ispat etmektedir. Buna mukabil mahkeme ise, kıza İslâma girmediğini doğrulattıktan sonra zımmî bir erkekle evlenmesini sakıncalı görmemiştir. Konu nadir rastlanılacak bir içeriğe sahip olmakla birlikte Osmanlı adaletinin inceliğini de gösteren örnek davalardan birisidir.

SONUÇ

Hulasa şer‘i mahkemeler, din farkı gözetmeksizin mahkemeye gelen her şikayet sahibinin başvurusunu kabul ederek, sorunlarına çözüm üretmeye çalışmıştır. Bahsedildiği üzere dini cemaatlere medeni hukukun alanına giren konuları kendi içlerinde halletme imtiyazı tanınmasına rağmen, kadı huzuruna gelen herkese kanaatleri ne olursa olsun, hoşgörü or-

³⁰ İstanbul Ş. S., 1 numaralı Defter, 64. sayfa, 450 numaralı hüküm.

³¹ Karasu Ş. S., 25-90b-926.

³² Karasu Ş.S., 25-113b-1137.

tamı içinde toplumun sağlıklı bir yapıya kavuşması amacıyla yardımcı olunmuştur. Osmanlı devleti sergilediği mükemmel yönetimi ile pratik ve adilane adalet dağıtan bir mekanizma inşa ederek, ülkede yaşayan herkesi birbirleri ile kenetlenmiş, birbirleri ile barışık bir yaşam sürmelerini temin etmiştir.

Çalışmamız, Osmanlı adalet sisteminden ziyade, işleyen muhakemenin içinde farklı dinden olan insanlara yer verilip onlar ile ilgili dava konularının olup olmadığı tezi üzerine hazırlanmıştır. Hareket noktamızı ve sınırlarımızı ise mahkemelerde çeşitli zamanlarda tutulmuş Şer'iyye Sicili dediğimiz kadı defterleri oluşturmaktadır. Bahsettiğimiz kadı defterlerine yansıyan gayr-i müslimlerle ilgili bazı dava konularını, örnekleri ile beraber aktararak ifa edilen hizmetin niteliğini ve boyutlarını ortaya koymaya çabaladık. Amacımız Osmanlı Adalet sistemine gayr-i müslimlerin ihtiyacı var mı, var ise hangi konularda ve nedenleri üzerinde fikir yürüterek, sağlanan bu güzel toplumsal yapının nasıl meydana getirildiğine dair fikir verebilmektir. Eğer o günkü toplumsal mutabakatı günümüzde de sağlayabilirsek, medeniyetler arasında çatışma değil tam tersine barışın hakim olduğu bir dünya yaratabiliriz. Uzun yüzyıllar boyunca barışın tüm farklılıklara rağmen sürebildiğini, verdiğimiz örneklerden anlaşılabilceği üzere Osmanlı Devleti ispat etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Bahçesaray Şer'iyye Sicili, 58 numaralı defter.

Beşiktaş Şer'iyye Sicili, 23 numaralı defter.

Bursa Şer'iyye Sicili, 131/346 numaralı defter.

İstanbul Şer'iyye Sicili, 1 numaralı defter.

Karasu Şer'iyye Sicili, 25, 33 ve 47 numaralı defterler.

Kastamonu Şer'iyye Sicili, 43 numaralı defter.

Konya Şer'iyye Sicili, 43 n umaralı defter.

Ruşçuk Şer'iyye Sicili, 20 numaralı defter.

Üsküdar Şer'iyye Sicili, 6 ve 136/24 numaralı defterler.

Yozgat Şer'iyye Sicili, 2 numaralı defter.

Kitap ve Tez

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi 81453-1559), c. 2, (İstanbul: Cem Yayınları, 1995).

- Erten, Hayri, Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001)
- Eryılmaz, Bilal, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, 2. bsk., (İstanbul: Risale Yayınları, Mart 1996).
- Kavak, Nuri, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyeye Sicilleri'ne Göre)", (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Özel, Ahmet, İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler Ve Ülke Kavramı, (İstanbul: İklim Yayınları, 1982).
- Üçok, Çoşkun v.dğr., Türk Hukuk Tarihi, 10 Bsk., (Ankara: Savaş Yayınları, 2002).